

Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde

Hüseyin ÜRETEN*

ÖZET

“Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde” başlıklı çalışmada güdülen amaç öncelikle Tanrıça'nın söz konusu bölgedeki tapınım alanlarını belirlemek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda, kült çalışmalarına doğrudan veri sunan sikkeler temel alınarak yürütülen araştırma sonunda Leto'nun toplam dört kentte –Mastaura-Sardeis-Tabala ve Tripolis- olmak üzere bölgede yaygın bir tapınım alanı edinmiş olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanrıça Leto, Lidya, Mastaura, Sardes, Tabala, Tripolis.

The Goddess Leto: On Lydian Coins

ABSTRACT

The primary aim of the study “The Goddess Leto: On Lydian Coins” is to determine and locate the boundaries of her cult in Lydia. By close examination of coins significant for this purpose, it has been established that the Goddess Leto was widely worshipped in the region in question, mainly in the four provinces Mastaura, Sardeis, Tabala and Tripolis.

Keywords: Goddess Leto, Lydia, Mastaura, Sardeis, Tabala, Tripolis

‘Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde’ başlığı altında sunulan bu çalışmanın temel amacı, Tanrıça Leto'nun Lydia'nın dinsel yaşamındaki konumunu saptamak ve bu kutsal figürün bölge kentlerinde benimsenmiş kimliğini nümismatik kaynaklara¹ dayanarak değerlendirmektir.

Çalışmada öncelikle British Museum'da sergilenen Lydia sikkeleri ışığında herhangi bir zaman sınırlamasına gidilmeksizin tanrıçanın bölge kentlerindeki tapınım alanları saptanmıştır. Kent bazında yürütülen çalışmanın temel kaynağını doğrudan ve kesin veriler sunması açısından salt nümismatik veriler oluşturmaktadır.

Ayrıca, Leto'nun resmedildiği sikkelerde tanrıçayla birlikte görülen semboller, tanrıçanın bölge kentlerinde benimsenmiş olan özelliklerini aydınlatan en önemli veriler olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda tanrıçanın kimliğinde taşıdığı özellikleri desteklemek ve

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (hureten@adu.edu.tr)- Aydın.

¹ Bu çalışmada sadece ulaşabilmiş olduğumuz British Museum'da sergilenen Lydia sikkelerinden yararlanılmıştır; Barclay v. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, Printed by Order of the Trustees, London, 1901.

güçlendirmek amacıyla tanrıçayla ilişkili kılınan tanrı ya da tanrıçaların kimlikleri ve ilgili mitosları da göz önünde tutulmuştur.

Odak noktamız, Lydia sikkelerindeki Leto betimleri olup, bizim için sadece sikkelerinde Leto ve çocuklarına ilişkin betimlere yer veren kentler önem taşımaktadır. Bu nedenle diğer bölge kentleri araştırmamıza dâhil edilmemiştir.

Yalnızca sikkeler ışığında Leto kültürünü saptayabildiğimiz Lydia yerleşmeleri *Mastaura*, *Sardeis*, *Tabala* ve *Tripolis* kentleridir. Bu kentlere ait sikkeler, arka yüzlerinde bulunan Leto betimlemeleri ile kültürün varlığını ortaya koyarken, ön yüzlerinde yer alan geleneksel motifler yani yönetici/imparator başları ve lejandlar ile de tanrıçanın tapınılmış olduğu dönemi yaklaşık olarak belirlemeye olanak sağlamışlardır.

Sonuç olarak Lydia bölgesinde dikkate değer tanrı(ça)lar arasında sayılan Leto'nun her bir kentte sergilediği karakter, tanrıça ile birlikte görüntülenen simgeler temel alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A. MASTAURA

Amasyalı Coğrafyacı ve Tarihçi Strabon'un² Nysa'ya komşu bir yere konumlandığı Mastaura, Aydın ilinin Nazilli ilçesine 3 km uzaklıkta bulunan Bozyurt ve Ereğli yaylaları arasına lokalize edilen antik bir kenttir.³

Romalı Tarihçi Plinius'un⁴ da '*Roma İmparatorluk Dönemi'nde sikke basacak kadar güçlenmiştir*' diyerek sözünü etmiş olduğu bu küçük Lydia kenti, gerçekten de Menderes Ovası'ndan doğuya doğru uzanan ana yol üzerinde kurulmuş önemli bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmıştır.

Mastaura tanrıları arasında yer alan Leto'nun tapınımına tanıklık eden tek sikke Philippus Junior dönemine aittir.⁵ İ.S. 247–249 döneminde darp edilen bu sikkenin ön yüzünde II. Philippus'un zırhlı elbise ve paludamentumlu büstü sağa dönük olarak IOVA. ΦΙΛΙΠΠΙΟΣ.ΚΑΙCΑΡ lejandıyla resmedilmiştir. Arka yüzde ise Leto, iki çocuğuyla –*Apollon ve Artemis*- birlikte canavar Python'dan kaçarken görülmektedir⁶ (Lev. I.1.).

Birçok efsanesi olan Tanrıça Leto, bilindiği gibi, Artemis ile Apollon'un annesidir. Antik Yunan mitolojisinde anlatıldığına göre, *Leto*, "*tanrısal ikizlere –Artemis ile Apollon- hamile kaldığı zaman, kıskanç Hera, yeryüzünün her köşe bucağını, ona, çocuklarını dünyaya*

² Strab., XIV.1.47.

³ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.112; krş., Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi II* (çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 112vd; Head, a.g.e., s. lxxiii.

⁴ Plin. nat., V.120.

⁵ Salt nümismatik veriler ışığında Mastaur'da tapınımları olan tanrılar Hekate, Demeter, Apollo, Dionysos, Leto ve Selene (?)'dir; bkz. Head, a.g.e., s. lxxiii-lxxiv.

⁶ Head, a.g.e., s. 160 no. 19.

getirebileceği bir barınak sağlamaktan menetti: Leto, hiç durup dinlenmeden oradan oraya dolaşıp duruyordu. Sonunda, o vakte kadar verimsiz, yüzergezer bir ada olan Hera'nın öfkesinden korkacak hiçbir şeyi bulunmayan Delos, Leto'yu barındırmayı kabul etti.

Bir başka efsaneye göre, Hera, üzerinde güneş ışığı parlayan hiçbir yerde Leto'nun doğum yapamayacağına dair ant içmişti. Zeus'un emri üzerine, Boreas, genç kadını Poseidon'a götürdü. Poseidon denizin dalgalarını yükselterek adanın üzerinde bir çeşit sıvı kubbe oluşturdu. Böylece, güneşten korunan Leto, düşmanının yeminine rağmen, dokuz gün, dokuz gece doğum sancısı çektikten sonra çocuklarını dünyaya getirebildi⁷.

Öte yandan Grimal'de anlatılan ve Hyginus'un naklettiği bir efsaneye göre, bir kâhin, yılan Python'un Leto'nun oğullarından birinin eliyle öleceğini bildirmiştir. Bilindiği gibi Python adlı bu yılan birçok canavar gibi Yer'in oğlu olarak tanınıyordu ve Hera tarafından Typhon'un bakımıyla görevlendirilmişti. Sözü edilen kehanet sonucunda Python Leto'yu öldürmeye çalışmıştır.⁸

Sonuç olarak, Mastaura kentinde Philippus Junior dönemine ait sikkenin arka yüzünü süsleyen Python'dan kaçan Leto ve çocukları tasvirinin bu efsaneye ilişkili olduğu açıktır.

B. SARDEIS

Nümismatik veriler ışığında Leto karakteri ve kültürünü aydınlatacak Lydia kentlerinden biri de Sardeis'tir.⁹

Lydia Devleti'nin başkenti Sardeis ve yakın çevresi Prehistorik dönemlerden beri yerleşimlere sahne olmuştur.¹⁰ Hermos ovasında ve hemen önünde uzanan tarihi Doğu-Batı yoluna egemen, stratejik bir noktada kurulmuş olan kent, İ.S. 17 yılında meydana gelen depremle yıkılmıştır. Ancak felaketten en çok etkilenen Sardeis, Roma İmparatoru Tiberius'un (İ.S. 14–37) yardımları sonucu bu dönemden başlayarak Roma döneminde de ticari önemini sürdürmeye devam etmiştir.¹¹

Kentte Leto tapınımina işaret eden tek sikke Roma dönemine (İ.S. 253–268) aittir.¹² Ön yüzünde İmparator Gallienus'un karısı Salonina'nın sağa dönük büstü, CAΛΩΝ · XPVCOΓONH · C · lejandıyla resmedilmiştir. Arka yüzünde ise, Ana Tanrıçalar –Leto ve Kybele –cepheden, ayakta, uzun khiton ve peploslu resmedilmişlerdir. Ayrıca her iki ana tanrıçanın da başlarında –Ana Tanrıça Kybele'nin şehrin kurucusu

⁷ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma* (çev. Sevgi Tamgüç) Sosyal Yayınlar, 1997, İstanbul, s. 442–443.

⁸ Python hakkında bkz. Grimal, *a.g.e.*, s. 706.

⁹ Homeros'ta 'Hyde' olarak söz edilen kent İ.Ö. VII. yüzyılın ortalarında Sardeis adıyla anılmaya başlamıştır; Hom. II., XX.385.

¹⁰ Strab., XIII.4.5; Sevin, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹ Strab., XII.8.18; Tac., ann., III.62; Head, *a.g.e.*, s. cvi; Ayrıca bkz. Sevin, *a.g.e.*, s. 186.

¹² Head, *a.g.e.*, s. 274 no. 211.

ve koruyucusu olduğunu sembolize eden- kulelerden meydana gelmiş birer taç vardır.

Görüldüğü gibi, Artemis ile Apollon'un annesi olarak kabul edilen tanrıça Leto'nun Anadolu'da tapınılan tanrıçalarla bağlantısı olduğu bir gerçektir.¹³ Ancak bizim için burada önemli olan, esas karakterleri bakımından Kybele ve Leto arasındaki büyük benzerliktir: Kutsal ikizlerin anası Leto, Anadolu'nun en önemli tanrıçası olan Ana Tanrıça Kybele gibi belirgin bir analık niteliğine sahiptir. Hatta Leto'nun Hierapolis'te 'Tanrıların Anası' sıfatını aldığı için Kybele gibi Leto'nun da dağlarda hüküm sürdüğüne inanıldığını ve bu benzerliklerinden dolayı Leto ile Kybele'nin birbirine yaklaştırıldığını belirtmektedir.¹⁴

Leto ile Ana Tanrıça arasındaki karakter benzeşmesini destekleyen söz konusu sikkenin tanıklığında, Tanrıça Leto'nun Anadolu'da hâkim olan Kybele inancının Sardeis kentindeki yansıması olduğu söylenebilir.

Sardeis sikkelerinde Leto kültü ile ilgili olarak değerlendirilebilecek verilerin bir kısmını da lejandlar oluşturmaktadır. Çoğunluğunu magistrat adlarının oluşturduğu lejandlar¹⁵ arasında birkaçı vardır ki bunlar İmparatorların büyük tapınakların denetimleri ve mali işleri için atadıkları memurlara yani neokoroslara aittir.¹⁶ Ön yüzünde Salonina büstünün yer aldığı Leto kültüne tanıklık eden Sardeis sikkesinin arka yüzünde iyelik halinde belirtilen ve εΡ(1) ile verilen - ΕΠ·ΡΟΥΦΟΥ·ΑCΙ· magistrat ismine ve kent ismine (CΑ ΡΑΙΑΝΩΝ) eşlik eden Γ·ΝΕΩΚΟΡΩ yazısı imparatorluk kültüne yani kentin üçüncü neokorosluğuna işaret eder.¹⁷

C. TABALA

İzmir-Ankara anayolu üzerinde Kula'nın 16 km doğusunda yer alan ve Yurtbaşı köyüne lokalize edilen antik Tabala kenti, sikkelerinde Leto kültürünün izlerini taşıyan Lidya kentlerinden bir diğeridir.¹⁸

Hermos kıyısındaki bu antik kent, ne yazık ki kendine özgü olaylar ve gelişmelerle adını duyurabilmiş değildir. Yalnız, Roma egemenliği çağında para bastığı bilinmektedir.¹⁹

¹³ Güler Çelgin, *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1986, s. 71 d.n.338.

¹⁴ Bkz. Çelgin, *a.g.e.*, s. 72 d.n.339.

¹⁵ Sardeis sikkelerinde yer alan magistratların listesi hakkında bkz. Head, *a.g.e.*, s. xcvi-cvi.

¹⁶ *Neokoros 'Tapınak Muhafızı'* terimi, kökeninde itibar gören bir kültle bağlantılı olarak bir tapınak görevlisine gönderme yapmaktadır. Akabinde İmparatorluk kültüyle bağlantılı siteler için de gayri resmi olarak kullanılmaya başlamıştır; bkz. S.R.F. Price, *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü* (çev. Taylan Esin), İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 121-125.

¹⁷ Head, *a.g.e.*, s. cvi-cviii; 274 no.211.

¹⁸ Head, *a.g.e.*, s. cxix-cxx.

¹⁹ Bkz. Head, *a.g.e.*, s. cxix-cxx.

İmparatorluk döneminde basılan şehir sikkeleri iki gruba ayrılmaktadır. Birinci seride imparatorların portreleri yoktur, ikincisinde ise vardır. Tabala kenti sikkeleri sayıca az olmakla birlikte özellikle üzerlerindeki tanrı ve tanrıça betimlemeleri ile kent pantheonunun ortaya konulması açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadırlar.²⁰

Tabala halkının Leto'ya tapınmış olduğunu kanıtlayan sadece bir sikke mevcuttur. Üzerinde Leto tasviri ile karşılaştığımız bu sikke Severus Alexander (İ.S. 222–235) dönemine aittir.²¹ Paranın ön yüzü, başında defne dalından bir taş taşıyan Severus Alexander portresine ayrılmıştır. Arka yüzde ise uzun khiton ve uçuşan peplos içinde betimlenen Leto figürü sağa doğru koşar durumdadır. Kent adı –TABALA EΩN- ile betimlenen Tanrıça her iki elinde çocuklarını yani Apollon ve Artemis'i taşımaktadır (Lev. II.2.).

Görüldüğü gibi, Severus dönemine tarihlendirilen söz konusu Tabala sikkesinde tıpkı diğer Roma İmparatorluk dönemi sikkelerinde olduğu gibi ön yüzde İmparator Severus Alexander'ın ismi ve unvanları (-AV·K·M·AVP·CE·AAEΞANAP OC·) imparatorun portresine yakın bir şekilde sikke yuvarlağına yerleştirilmiştir. Ön yüzdeki yazılara oranla daha farklı mesajlar içeren arka yüzde ise kentin dinsel tarihi hakkında önemli bilgi vermekte olan Tanrıça Leto'nun mitolojik tasviri yer almaktadır. Ancak söz konusu sikke üzerinde Leto'nun karakterine ışık tutabilecek bir sembolün bulunmayışı tanrıçanın kültüne yönelik değerlendirmeleri güçleştirmektedir.

D. TRIPOLIS (APOLLONIA)

Mastaura, Sardeis ve Tabala kentleri dışında sikkelere dayalı olarak Leto kültürünün varlığından söz edebileceğimiz bir diğer kent Tripolis'tir.²² Kent, bugün Denizli ili Buldan ilçesine bağlı Yeniköy/Yenice Köyü'nün bulunduğu alana lokalize edilmektedir.

Tripolis, Philadelphia (Alaşehir)-Hierapolis (Pamukkale) yolu üzerinde bir sınır kenti olduğu için Ptolemaios'ta²³ Karia kentleri arasında sayılmıştır. Plinius'a göre, adı Antoniopolis olan kent, Roma döneminde elverişli konumunun sağladığı olanakları iyi değerlendirerek gelişmiş ve sonraları Sardeis metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi durumuna gelmiştir.²⁴ Augustus'un çağdaşı ünlü coğrafyacı Strabon'un²⁵ eserinde

²⁰ İmparator portreleri bulunmayan Tabala sikkeleri için bkz. Head, *a.g.e.*, s. 288 no.1-3; Üzerlerinde imparator portreleri bulunan kent sikkeleri için bkz. Head, *a.g.e.*, s. 288-291 no.4-18.

²¹ Bkz. Head, *a.g.e.*, s. 291 no.17.

²² Tripolis Hellen dilinde 'Üçlü Kent' demektir. Lydia'daki Tripolis'in kalıntıları Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Yenice Köyü'ne çok yakındır. Ayrıca bkz. Head, *a.g.e.*, s. cxlvii.

²³ Ptol. geogr., V.2.18.

²⁴ Plin. nat., V.111.

²⁵ Strab., XIII.4.4.

ise Pergamon'un doğusunda Kaikos üzerinde Apollonia adıyla geçmektedir.²⁶

Tripolis'e ait sikkeler, Apollon, Artemis, Dionysos, Demeter, Ares, Zeus Lydios, Zeus Sarapis ile birlikte Leto'yu da kent yaşamında önemli bir tanrıca olarak karşımıza çıkarmaktadır.²⁷

Kente Leto kültüne işaret eden bulgular on bronz sikkeden ibarettir.²⁸ Roma döneminde basılmış olan sikkelerden ilkinin ön yüzünde Roma Asyası'nın yarı özerk sikkelerinin ön yüzlerinde yaygın bir tasvir olarak kullanılan IEPACVN KAHTOC lejandıyla beraber Roma Senatosu'nun kişileştirilmiş genç erkek başı, sola dönük ve omuzları örtülü şekilde yer almaktadır. Arka yüzünde ise AHTΩTPI Π OAEITΩN lejandıyla khiton ve geniş peploslu Tanrıca Leto, sağ elinde ucu yere bakan bir asa ile tahtta oturur durumda tasvir edilmiştir.²⁹

Söz konusu bronz sikkede tahtta oturan tanrıçayla birlikte görülen ve bir yan motif unsuru olarak karşımıza çıkan asa, bilindiği gibi, yaşamın düzenini belirleyen tanrısal bir gücün saygınlık gördüğü kent ya da kentler üzerindeki egemenliğini ifade etmektedir. Buradan da kendisine asayı sembol olarak seçen tanrıçanın 'koruyucu kent tanrıçası' kimliğiyle benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Üzerinde Leto tasvirini ile karşılaştığımız ikinci ve üçüncü Tripolis sikkeleri ise Septimus Severus'tan Gallienus dönemine kadar olan İ.S. 193–268 yıllarına aittir.³⁰ Her iki sikke üzerinde de aynı tasvirler bulunmaktadır. İmparatorluk dönemine tarihlendirilen bu sikkelerin ön yüzlerinde bir önceki sikkedeki gibi imparator portresi yerine bu kez yurttaşların kişileştirilmiş genç Demos (ΔHMOC) büstü sağa dönük ve yalın; arka yüzlerinde ise her iki kolunda tuttuğu kutsal ikizlerini emziren Leto bir kayanın üzerinde oturur pozisyonda (ve TPIΠOIA EITΩN lejandı) resmedilmiştir (Lev. III.3.).

Aynı döneme tarihlendirilen dördüncü bronz sikke de arka yüzünde taşıdığı mimari tasvir açısından oldukça önemlidir. Muazzam büyüklükteki mimari tasvirlerde genellikle tapınakların on (decastyle) ve iki (distyle) arasında değişen farklı sütun sayılarıyla önden görüntüleri

²⁶ Apollonia adı Anadolu'nun batısında Phrygia, Lydia, Karia ve Pisidia gibi iç kesimlerde Suriye krallarınca kurulan on bir koloniden biridir. Genelde koloni adları Suriye kraliyet ailesi üyelerinden adını almaktaydı, ancak Blaundos, Hierapolis ve Themisonion kolonileri gibi Apollonia da adını kraliyet ailesi üyelerinden almayan az sayıdaki kolonilerden biridir. Seleukos egemenliğinden sonra kentin adı değişerek Tripolis olmuştur; bkz. Mehmet Ali Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzası'ndaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ankara 2000, s. 122vd.

²⁷ Head, *a.g.e.*, s. cl.

²⁸ Head, *a.g.e.*, s. 365 no.14; s. 368 no.28-29; s. 369 no.36; s. 371 no.47-48; s. 372 no.49; s. 374 no.62; s. 375 no.68; s. 376 no.71.

²⁹ Head, *a.g.e.*, s. 365 no.14.

³⁰ Head, *a.g.e.*, s. 368 no.28-29.

tasvir edilmektedir.³¹ Özenle hazırlanarak bir perspektif içinde gösterilen tapınaklar sıklıkla bir tanrı(ça) heykeli veya bir grup heykeli içermekteyken bazen tapınağın adandığı tanrının kimliğine dair işaret bulunmayabilirdi.³²

Söz konusunu sikkenin ön yüzünde Consul'un kişileştirilmiş (IEPA BOYAH) sağa dönük çıplak başı; arka yüzünde ise kollarında ikizlerini taşıyan Tanrıça'nın kült heykelini barındıran dört sütunlu (tetrastyle) bir tapınak tasviri ile ΤΡΙΠΟΛΕΙΤΩΝ lejandı bulunmaktadır.³³

Ön yüzlerinde rastlanan kutsal senato figürü (IEPA CYNKAHTOC) özellikle Tripolis sikkelerinde düzenli olarak işlenen bir motif olarak yerini korumuştur. Üzerinde Leto tasvirinin yer aldığı beşinci ve altıncı sikkelerin ön yüz tasvirleri aynı olup IEPA CYNKAHTOC lejandıyla beraber omuzları örtülü sağa dönük genç erkek senato büstü şeklindedir. Arka yüz tasvirleri ise üzerinde çeşitli atletizm yarışları için ödül olarak konulan urne'nin bulunduğu agonistik bir masadır. İki palmyeli agonistik masanın altında da amphora görülmektedir. Bunlardan başka beşinci sikkenin arka yüz tasvirlerine iki katlı uzun khiton ve geniş peplos giyen Leto ikizleriyle birlikte koşar pozisyondaki figürü ile (ve T P ΠΙΟΛ ΕΙΤΩΝ lejandıyla) eşlik ederken, altıncı sikkenin arka yüz tasvirlerine tanrıça figürü olmaksızın sadece ΤΡΙΠΟ Λ[ΕΙ]ΤΩΝ yazısından oluşan kent adı eşlik etmektedir. Ancak, her iki agonistik sikke üzerinde de 'ΤΙΥΘΙΑ' yazısı ile kutlanan oyunun adı açık olarak ifade edilmiştir.

Pythia oyunları, Olympia Bayramları'ndan (Olympia ya da Olympias)³⁴ sonra dört büyük Hellenistik festival içinde en büyüğüdür. Her Olympiad'ın üçüncü yılında, Ocak ayında Delphoi'de düzenlenirdi. İmparatorluk döneminde birçok şehir yarışması Pythia festivali ile benzer ya da benzer isimle ve sıklıkla diğer birçok ilave özel unvanla - Ακτία, Ἀλεξάνδρεια, Πανιώνια ve Λητώεια gibi- adlandırılırdı. Bu nedenle Tripolis sikkeleri arasında yukarıda sözü edilen altıncı bronz sikkenin arka yüz tasvirleri arasında yer alan ΛΗΤΩΕΙΑ lejandı, kentte kutlanan festivalin açık adını vermesi açısından oldukça önemlidir.³⁵

Öyle görünüyor ki, yukarıdaki sikkelerde Leto ile betimlenmiş olan palmye, sanat tasvirlerinde de göze çarpan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Apollon'u doğurmakta olan Leto, 4. yüzyıldan

³¹ Sabahat Atlan, *1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976, s. 26.

³² D.R. Sear, *Greek Imperial Coins*, London, Seaby, 1982, s. XV.

³³ Head, *a.g.e.*, s. 369 no.36.

³⁴ Zeus Olympios adına Olympia'da kutlanan bayramlara ve yarışmalara Olympia Bayramları deniliyordu. Bkz. Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, Vehbi Koç Vakfı, 2001, İstanbul, s. 123-133.

³⁵ Head, *a.g.e.*, s. 371 no.48.

kırmızı figürlü bir Attika pyksis'inde yer alır. Sandalyede oturmuş yarı çıplak bir kadın, bir eliyle sandalyeye, diğeriyle de bir palmiye ağacına tutunarak destek bulmaktadır. Arkasında duran iki kadından biri onu rahatlatmaya çalışmakta, önünde ise Athena durmaktadır. Palmiye ağacı sahneye kesinlik kazandırmaktadır; zira Homeros'un Apollon'a Övgüsü'nde³⁶ Leto oğlunu doğururken Delos'ta böyle bir ağaca tutunmuştur. O zaman pyksis'te arkasında duran, ikizinin doğumuna yardım eden Artemis olmalıdır. Onun yanında duran da büyük olasılıkla Eileithya'dı.

Bazı kaynaklara göre, Apollon çocukken ejder Python'u öldürür³⁷ ve bu sahne 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde, birbiriyle bağlantısı kesin olan siyah figürlü bir Attika lekythos grubunda konu edilmiştir. Bu lekythos'lardan ikisinin üzerinde Leto'nun kolları arasındaki Apollon yayını germiş, palmiyelerin yakınındaki mağarada bulunan büyük yılanı vurmaya hazırlanmaktadır. Palmiyeler, mekânın Delos olduğunu gösterir.³⁸ Bazı kaynaklarda ise Apollon üst üste birkaç kez ok atmıştır ama yaralanan canavar kaçarak bir tapınağa sığınmıştır. Bir katile hiç de yakışmayacağı belli olan o kutsal yerde, Apollon yılanın işini bitirir. Tapınağın böyle kirletilmesiyle hakarete uğradığını düşünen Toprak Ana, Zeus'a başvurur ve derhal bir ceza verilmesini ister. Babasının eleştirileri ve kız kardeşinin ona küçümseyici bir biçimde görevini anımsatması ile güdülenen Apollon, tapınağa karşı öfkeyle giriştiği saygısızlığı onarmak için hemen harekete geçer. Öldürdüğü canavarın onuruna 'Python Oyunları' diye dönemsel bir eğlenti bir çeşit festival başlatır.³⁹

³⁶ Yarattıcıları kesin olarak bilinmeyen bu himnoslarda kullanılan dilin Homeros'a özgü olması nedeniyle 'Homerik Hymnoslar' adını almıştır. Apollon himnosu işlendiği konu açısından kendi içinde 'Deloslu Apollon'a' ve Delphoılı Apollon'a' himnos olmak üzere iki ayrılmaktadır. Deloslu Apollon'a Hymnos; Apollon'u övmek, ona yakarmak ve onu onurlandırmak için söylenen özgün bir şarkıdır. Apollon'un doğum yerini Delos olarak gösteren himnosun çözümlenmesi şöyledir: 1-14.dizeler = Apollon ve Leto'ya övgü; 15-96. = Leto'nun çocuklarını doğuracak bir yurt arayışı; 97-114. = Doğumları yöneten ebe Eileithya'nın gelişi; 115-129. = Apollon ve Artemis'in doğuşu; 130-165. = Apollon ve Delos adasına övgü; 166-178. = Hymnos okuyucusunun kişisel yakarışları; Homeric Hymnoslar hakkında bkz. T.W.Allen et al., *The Homeric Hymns*, Oxford, 1936.

³⁷ Grimal'in eserinde Hyginus'un bize naklettiği bir efsaneye göre, bir kahin, yılan Python'un Leto'nun oğullarından birinin eliyle öleceğini bildirmişti. Hera, Leto'nun Zeus'tan hamile kaldığını öğrenince, onun güneş ışığının aydınlatığı bir yerde doğum yapamayacağını bildirdi. Öte yandan Python da Leto'yu öldürmeye çalıştı. Ama Zeus'un isteği üzerine Poseidon, Leto'yu aldı ve o tarihte sularla kaplı olan Ortygia adasında gizledi. Leto, orada Hera'nın iradesine uygun bir şekilde, dalgalardan oluşan bir kubbe altında, güneşten masun olarak doğum yaptı. Apollon, doğduktan üç gün sonra Python'u öldürdü; küllerini bir lahde kapattı ve onun onuruna Pythia Oyunları olarak adlandırılan cenaze töreni oyunlarını ihdas etti; bkz. Grimal, *a.g.e.*, s. 706.

³⁸ Thomas H. Carpenter, Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji (çev. Bensen B.M. Ünlüoğlu) Homer Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 72.

³⁹ Rosa Agizza, Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler (çev. Z. Zühre İlgelen), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001, s. 44; Mitolojik sahneler içeren Tripolis kenti imparatorluk sikkelerinin çoğu, yukarıda da görüldüğü gibi yazılı metinlerin

Yukarıda ifade edildiği gibi, mitolojik sahneler içeren Tripolis kentine ait iki agonistik sikke dışında aynı döneme ait bir başka sikke de üzerinde taşıdığı tasvirler nedeniyle tanrıçanın kültü ile ilişkilendirilen önemli bir kaynaktır. Ön yüzünde ΔH MOC lejandıyla birlikte genç bir Demos büstü resmedilen sikkenin arka yüzünde ΤΡΙΠΟΛΑ ΕΙΤΩΝ lejandı ve bir ödül çelengi yer almaktadır.⁴⁰ Bu ödül çelenginin ortasında yer alan ‘ΛΗ ΤΩΕΙΑ ΠΥΘΙΑ’ yazısıyla da kutlanan oyunun adı açık olarak belirtilmiştir (Lev. III.9.).

Kolayca görülebileceği gibi agonistik tipler kent sikkelerinin arka yüz tasvirlerinde önemli bir grup oluşturmaktadır. Şöyle ki; söz konusu agonistik kent sikkeleri arka yüz tasvirleri arasında kentte kutlanan kutsal festival ve halk oyunlarının adıyla birlikte bunlar için düzenlenen çeşitli yarışlara ödül olarak konulan urne, palmye dalı ve vazo gibi objelere de yer vermiştir.

Sonuç olarak, ‘ΠΥΘΙΑ’ ve ‘ΛΗΤΩΕΙΑ’ yazılarını üzerinde taşıyan agonistik sikkelerin tanıklığında İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarında Seleukoslarca kurulan ve eski adı Apollonia olan Tripolis kentinde Pythia oyunlarının kutlanmış olabileceğini düşünmek sanırız yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü gibi, Leto gerek mitolojide gerekse sikke, rölyef ya da heykel gibi dinsel ve mitolojik öğeler taşıyan arkeolojik bulgular üzerinde çocukları –Apollon ve Artemis- ile birlikte sıkça görüntülenen bir unsur olmuştur.

Bu bağlamda Tanrıça Leto ve çocuklarının tasviri özellikle L.Verus, Maximinus ve Philippus Senior dönemleri sikkelerinde de resmedilmiştir. İ.S. 161–166 yıllarına tarihlendirilen ön yüzündeki sikke yuvarlağına yerleştirilen imparator ismi ve unvanını içeren AVT·KAI·Α·ΑVPH·OVHPOC yazısıyla birlikte defne çelenkli, çelik zırhlı ve paludamentumlu İmparator L. Verus’un sağa dönük büstü yer almaktadır. Arka yüzünde ise çoğul iyelik halinde kavim ismini işaret eden ΤΡΙΠΟ ΛΕΙΤΩΝ lejandıyla birlikte her iki kolunda çocuklarını taşıyan Leto, sola koşar pozisyonda betimlenmiştir.⁴¹

Tanrıça ve çocukları aynı görünümle Maximinus (İ.S. 235–238) dönemi sikkesinin arka yüzünde de ΤΡΙΠ ΟΛΕΙ ΤΩΝ lejandıyla bu kez Leto arkasına dönmeden sola koşarken resmedilmiştir.⁴²

Ön yüzünde ·ΑVΤ·Κ·Μ·Ι· ·ΦΙΛΙΠΠΙΟC lejandıyla birlikte I.Philippus büstünün bulunduğu üçüncü sikke de İmparator Philippus Senior (İ.S. 244–249) dönemine tarihlendirilmektedir. Tanrıça, arka

---

resimlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca söz konusu sikkeler üzerindeki ‘Pythia’ ifadesinin de Tanrıça’nın oğlu Apollon ile ilişkili olduğu açıktır.

⁴⁰ Head, *a.g.e.*, s. 372 no.49.

⁴¹ Head, *a.g.e.*, s. 374 no.62.

⁴² Head, *a.g.e.*, s. 375 no.68.

yüzde bir kayanın üzerinde oturmuş her iki kolunda tuttuğu ikizlerini emzirir bir durumda betimlenmiştir.⁴³

Anlaşılabacağı üzere Anadolu kökenli bir Tanrıça olan Leto'nun, 'Ana Tanrıça' modeliyle tasvir edildiği sikkeler onun kent pantheonunda önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun sonucunda 'Koruyucu' işlevi ağır olan Tanrıça'nın olduğu yerlerde tıpkı bu sikkelerde olduğu gibi Tanrıça'nın çocuklarını da düşünmemek mümkün değildir.

Sonuç olarak, "*Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde*" başlıklı çalışmada güdülen amaç, öncelikle Tanrıça'nın söz konusu bölgedeki tapınım alanlarını belirlemek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda kült çalışmalarına doğrudan veri sunan sikkeler temel alınarak yürütülen araştırma sonunda Leto'nun toplam dört kentte -*Mastaura*, *Sardeis*, *Tabala* ve *Tripolis*- bir tapınım alanı edinmiş olduğu saptanmıştır.

Bu bağlamda söz konusu kentlere ait sikkeler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Leto'nun Lydia kentleri arasında sergilediği en temel özellik 'Koruyucu' karakteridir. Bu karakterin kaynağı tamamen 'Ana Tanrıça' sıfatı üzerine geliştirilen tanrısal bir güçtür. Çünkü bünyesinde taşıdığı Ana Tanrıça niteliği, kökeni Prehistorik dönemlere kadar uzanan ve Antikçağ boyunca farklı dönemlerde farklı kültür gruplarında görülen evrenselleşmiş bir nitelik olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak; Leto kültürünün Lydia kentlerinde kurumsallaştığı tarih, Roma dönemi öncesine çekilemese de en azından bu yüzyıllardan itibaren mevcut 'Ana Tanrıça' ya da 'Büyük Ana' kültürünün varlığı, Leto tapınımı için zemin hazırlamıştır. Tıpkı Batı Anadolu'da Hellenleşme öncesi yerli halkın en büyük tanrısı olan Ana Tanrıça'ya tapınmanın, Hellenleşme sonrasında da -Apollon ile Artemis'in anası- Leto'ya tapınma biçiminde sürdürüldüğü ve üzerinde Leto ve çocuklarının tasvir edildiği çok sayıda sikkeye sahip olan Tripolis kentinde olduğu gibi.

---

⁴³ Head, *a.g.e.*, s. 376 no.71.

LEVHALAR

**Levha 1:
Mastaura I.1**

Levha 2: Tabala II.2

3

Levha 3: Tripolis III.3

6

Levha:4: Tripolis III.6

Levha 5:Tripolis III.8

9

Levha 6: Tripolis III.9

SEÇİLMİŞ SÖZCÜKLER

- Agonistik Masa** : Agonlarda kazananlara verilecek ödül vazolarının bulunduğu masa.
- Amphora** : İçine tahıl, yağ, şarap gibi maddeler konulan genellikle iki kulplu dibi sivri veya dar büyükçe testi. Grek ve Roma döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.
- Asa** : Bir hükümdara ait egemenlik simgesi. Üstün bir yetkiyi simgeleyen asa bir sopa şeklinde olup, kıymetli taşlarla ve bazı sembollerle bezeli olur.
- Consul (Roma)** : Roma Cumhuriyeti'nin en yüksek memurluklarından biri. İki kişi seçilirdi.
- Decastyle** : Ön cephesinde on sütun bulunan tapınak tipi.
- Demos (Grek)** : Kelime anlamı halk demektir. Bir devletin halkının şahıslandırılmış şekli olup, sikkeler üzerinde genç erkek başı şeklinde tanımlanır.
- Distyle** : Ön cephesinde iki sütun bulunan tapınak tipi.
- Khiton** : Bürümcük gibi ince kumaştan yapılan, vücut hatlarını belli eden kollu veya kolsuz olabilen İonia kadın ve erkek giysisi. Genellikle İonia Khitonu ketenden ve uzun kollu. Dor Khitonu yünden ve kısa kollu olur. Erkeklerin biraz kısa olmasına karşın, kadınların giydikleri bazen topuklarına değin iner.
- Lejand** : Kelime anlamı okumak olan Latince 'legere' fiilinden gelmektedir. Sikke üzerindeki yazılara bu ad verilir.
- Magistrat** : Yüksek dereceli memur.
- Neokoros (Grek)** : Kralların, büyük tapınakların denetimleri ve mali işlerini kontrol için atadıkları memura verilen isim. Tapınak Bekçisi ya da Tapınak Kurucusu.
- Paladamentum (Roma)** : Komutanların askeri üniformaları üzerine giydikleri bir cins manto/pelerin. Kırmızı renkli bir mantoyu Cumhuriyet devrinde yüksek rütbeli kişiler, daha sonra başkomutan sıfatını taşıyan imparatorlar giymişlerdir.
- Peplos** : Yünden yapılan, omuzlardan tutturulan, kolsuz, yan tarafı dikişsiz kadın elbisesi. Açık ve kapalı olmak üzere iki cinsi vardır. Genellikle belden bir kuşakla bağlanır.
- Pyksis (Grek)** : Kapalı bir cins kutu. İçine genellikle süs eşyaları veya makyaj malzemeleri konurdu. Kulpsuz olan bu kutulara daha sonraları kulp

- Senatus (Roma)** : Meclis. Kanun yapmak, harp, barış, maliye ve dış işleri konularda karar verirdi.
- Tetrastyle** : Ön cephesinde dört sütun bulunan tapınak tipi.
- Urne** : Antik Roma'da taş, pişmiş toprak ya da tunçtan çeşitli boyda yapılmış, kavanoz gibi ya da vazoya benzer, kapaklı ya da kapaksız kap. Bunlara su ve içki konulduğu gibi seçimlerde oy toplamak ve ölülerin küllerini muhafaza etmek için de kullanılırdı. Agonlarda ödül kazananlara verilen süslü vazo.